

Lietuvių istorinis-etnokultūrinis ir utilitarinis-pragmatinis sąmoningumas: dermė ar priedėriada?

Romualdas Grigas

*Socialinio tyrimo institutas,
Saltinioškio g. 58, LT-08105
Vilnius,
el. paštas romgrig@ktl.mii.lt*

Straipsnio tikslas – išsiaiškinti lietuvių socialinėje politinėje organizacijoje besireiškiantą dichotomiškumą: priedėravimà tarp istorinės-kultūrinės ir utilitarinės-pragmatinės sąmoningumo ir bendruomeniškumo atmainos. Pateikiama sociologinė šiø atmainø interpretacija. Parodoma priedėravimo tarp tø atmainø suvokimo aktualumas, grynai pragmatinės atmainos vyravimo nuostolingumas, taip pat tà priedėravimà iðkėlusios aplinkybės. Daugiausia dėmesio skiriama istorinio-kultūrinio ir utilitarinio-pragmatinio sąmoningumo bei bendruomeniškumo sąsajoms ne tik su lietuviø tautos tęstinumu, bet ir su jos vaidmeniu Europos Sąjungoje, su jos sugebėjimu priedėintis globalizacijos negatyvui.

Raktaþodþiai: istorinė-kultūrinė, utilitarinė-pragmatinė sąmoningumo bei bendruomeniškumo atmainos; socialinė politinė organizacija, globalizacija, Europos Sąjunga, lietuviø tauta

ÁVADINIAI POSTULATAI

Tema pradedama plėtoti nuo keletos pamatinių teiginių, arba postulatø.

Pirmas postulas. Valstybės teorijos teigia, jog tose šalyse, kuriose daugiausia gyventojø kalba ta paėia kalba, t. y. pasiþymi prigimtiniu etnokultūrinio, etnopsichologinio homogeniškumu, ten esti palankesnės prielaidos sėkmingiau sprasti iðkylanėius konfliktus, ekonominiø bei politiniø interesø suderinamumą, nei ten, kur visuomenei būdingas didesnis heterogeniškumas [2].

Antras postulas. JAV prof. R. Brubakerio manymu, moderni valstybė „nėra tik teritorinė, á lygiø teritoriniø valstybiø sistemà átvirtinta valstybė: ji yra taip pat ir tautinė valstybė“ [7: 53]. Šis autorius teigia, jog „beveik visos modernios valstybės yra (ar siekia būti) tautinės valstybės. Beveik visos ið jø pripaþsta legitimuojanėià tautos ar liaudies suvereniteto doktrinà. Beveik visos ið jø pretenduoja semtis valstybės galios ið tautos ar liaudies ir naudoti ją tautos ar liaudies labui, o ne šiaip tiesiog valdyti“ [1: 53].

Treėias postulas. Vienas pamatinių ðiuolaikinės globalizacijos poþymiø yra socialinės organizacijos eksteritorialumas; tautiniø, nacionaliniø ribøpenkliø išsityrimas, kuris realizuojamas per technologiniø, ekonominiø, politiniø, informaciniø-komunikaciniø, per vartojimo bei elgsenos etalonø ir kitø struktūrø supanaðėjimà ir visuotinumą. Tai neabejotinas civilizacijos pozityvas.

Taėiau greta aiðkaus pozityvo minėtas ribøpenkliø išsityrimas yra þenklinamas tautø istorinio-kultūrinio paveldo nuvertinimu. O tai savo ruoþtu reiðkia, jog paraleliai su þmonijos vienijimosi procesu uþgimsta ir skleidþiasi naujos grėsmės ne tik kultūrø ávairovei, jos tęstinumui, bet ir socialinės tvarkos (tiek lokaliø, tiek regioninės, tiek globalinės) palaikymui. Nes kultūra, kitaip negu teisėsauga, pirmiausia reiðkia socializuotà þmoniø elgsenos sunorminimą, socialinės tvarkos siekà

Ketvirtas postulas. Visi arba beveik visi ðiuolaikiniai autoriai sutaria, kad moderni valstybė visuotinai biurokratėja. Anot A. Smitho, „valstybei vis labiau nuasmeninant visuomenà, biurokratinei kontrolei tampant vis labiau mechanine ir centralizuota, dauguma þmoniø tampa apatiðki ir susvetimėjã, o inteligentija nuvilta ir pikta“ [7: 230].

Anot šio autoriaus, ðiuolaikinė biurokratizuota valstybė atgaivina tautinio tapatumo, savø namø – tėviðkės ilgesà Tautos idėja tampa to ilgesio ir net maiðto priedė tolesnã modernizacijà ásikūnijimas. Ðiam autoriui būtø galima antrinti teigiant, jog dėl globalizacijos taip pat kyla ir ásitvirtina atsinaujinantis tautiniø, nacionaliniø vertybiø ir interesø poreikis arba, kitais þodþiais tariant, modernizuotas savo tapatybės ribøpenkliø ilgesys.

Penktas postulas. Áþymusis XX a. pirmosios pusės mastytojas P. Tejaras de Ðardenas (P. Teilhard de Chardin) yra tvirtinãs, jog socialinė evoliucija, t. y. þmonijos raida, vyksta jos visuotinės integracijos, taip pat rasiø maiðymosi kryptimi. Taėiau šis auto-

rius taip pat teigė, kad ðitoks vienijimosi procesas ÷ivaizduojamas tik koncentruotais, savyje integruotais centrais [8].

Net ir postmodernumo sąlygomis pamatine tokiø centrø ir jø integravimosi forma iðlieka tæstinė tauta ir jos pagrindu kuriama nacionalinė valstybė. Tauta ir toliau iðlieka gana idealia istorinės-kultūrinės atminties akumuliacijos, dvasinio (idealiøjø) vertybiø puoselėjimo, t. y. kultūros ávirtinimo ir jos tæstinumo, forma. Tautinė kultūra, tautinė savivoka bei savimonė þmoniø gyvenimà gali natūraliau, lengviau uþpildyti moralinėmis vertybėmis, þmogiðkøjø santykiø ðiluma ir bendruomeninio sutarimo siekiu, palyginti su ekonominiais interesais ar teisės aktais.

Šeštas postulatas. Priimant dëmesin anksčiau iðsakytus teiginius, ir Europos Sąjungos perspektyva, ir gyvybingumas labai (o gal ir lemiamai) priklausys nuo to, kokiui laipsniui ir kaip bus uþtikrinta nacionalinio kultūrø ávairovė, t. y. kaip bus puoselėjama jà sudaranėios tautø bei valstybiø istorinė-kultūrinė atmintis ir ta atmintimi grindþiama tautø ir valstybiø sàveika.

Mestas ES ðūkis „Per kultūrø ávairovæ á vienybæ“ turi tapti realybe, ta praktika, kuri Europos Sąjungai ir jos atstovaujama civilizacijai uþtikrintø ateitá, konkurenciná atsparumà.

Septintas postulatas. Ávertinant bei apibūdinant anksčiau iðsakytas tiesas arba teiginius, net ir postmodernumu, visuotine kultūra alsuojanėiai valstybei tenka prisiimti didesnius ásipareigojimus jà sudaranėios tautos tæstinumui ir, suprantama, su tuo susijusio gana prieðtaringø problemø sprendimui. Tokias problemas iðkelia ne tik visuotinumø (universalumo) pobūdá ágyjanėios ekonominės, politinės, informacinės, teisinės ir kitos joms panaðios struktūros bei procesai, bet ir pats tautos, jos nariø nusiteikimas tokio tæstinumo siekti.

Die mūsø suformuoti ir pritaikyti lietuviðkajai tikrovei postulatai atveda prie keletos esminiø klausimø.

Pirmas. Ar eurointegracijos ir globalizacijos sąlygomis Lietuvos valstybė deramai atstovauja lietuviø tautos, kaip absoliuėià jos pilieėio daugumà sudaranėios tautos, tæstinumo interesams? Kitais þodþiais tariant, ar valstybė deramai sprendþia jai pavaldþios teritorijos ir jos gyventojø socialinės, kultūrinės integracijos problemas?

Antras. Ar lietuviø tauta nėra uþsikrėtusi „ðivaikðeiojimo“ bacila, t. y. praradusi save integruojantá pradà, save telkianėià dvasià? Ar atskiri jos segmentai ir jø tarpusavio susiprieðinimas neslopina jos, kaip socioetnabendruomenės, gyvybingumà?

Trečias. Jeigu ðie mūsø ávardyti poþymiai (iðreikðti klausimais) vis dëlto yra būdingi lietuviø tautai ir Lietuvà, kaip valstybæ, iðskiria ið kitø labiau savyje integruotø valstybiø, tai kur turėtume ieðkoti papild-

domo, taėiau netradicinio tokios bûklės aiðkinimo priešasėio?

Kalbėti ðtai tokiais aksiominiais klausimais-poþymiais mums leidþia viena svari aplinkybė: lietuviø tautos (ir jos valstybės) socialinės politinės organizacijos kritinė analizė yra pateikta kituose mūsø darbuose (kurie, be kita ko, buvo ávertinti Lietuvos mokslo premija)*.

Tokia iðankstinė (tegu ðiek tiek ir spekuliatyvi) pozicija mums leidþia pagrindinà dëmesá sutelkti būtent á treėiàjà klausimà, teisingiau – atsakymo á jà paieðkoms.

Bet pradþioje pasiaiðkinkime eia naudojamà pamatinæ sàvokà.

SÀMONINGUMAS IR JO SOCIOLOGINĖ INTERPRETACIJA

Apie ðà reikðkiná gana plaėiai ir ávairiomis progomis yra raðas bei kalbėjas mūsø þymus tautietis ir mastytojas V. Kavolis. Taėiau kokio nors mokslo kalba formalizuoto sąmoningumo sàvokos apibrėþimo pas jà nerasime. Taip jo pasielgta, ko gero, neatsitiktinai. Juk sąmoningumas siejamas su þmogaus protu ir jo galiomis, su sąmone ir net slėpiningaisiais pasàmonės klodais. Taėiau á kà norėėiau ðiuo atveju atkreipti dëmesá sąmoningumà V. Kavolis traktuoja tarsi ið „paukðeio skrydþio“, tà sàvokà pirmiausia pavartodamas civilizacijø analizei, o ne konkretesnėms visuomenės ar valstybės praktinėms reikmėms aptarti.

Ðtai tos aplinkybės, kurios man leidþia (ir ápareigoja) nors keliais apytikriais bruoþais apibūdinti sąmoningumà.

Ieðkodami *sociologinės sąmoningumo* interpretacijos mes pirmiausia atsiremtume á þmoniø, visuomenės kultūrà, á mentalitetà. Bet toks atsakymas būtø per daug apibendrintas, formalus. Apibrėþiant sąmoningumà, mes priversti iðjudinti ávairius reikðkinius klodus, tarp jø ir tokius, kurie yra gana sunkiai nusakomi, diskutuoti. Pavyzdþiui, tautos dvasia, praktikuojamas metanaratyvas (metanaratyvai), vieðieji diskursai, nacionalinis arba tautos charakteris. Gal kiek lengviau būtø pagaunami doroviniai, religiniai, politiniai ásitikinimai ir pan. Visa tai galėtume supaprastintai ávardyti kaip *þmoniø dvasinio vertybiø ir ásitikinimo pasaulá* arba visuomenės, tautos dvasinės kultūros pasaulá

Vargu ar diskutuotinas klausimas, kad tam pasauliui priklauso ir þmoniø, t. y. konkreėios tautos,

* „Tautos likimas“ (1995), „Socialinio átampø Lietuvoje laukai“ (1998), „Tautinė savivoka“, ypaè treėioji ðios knygos dalis, skirta lietuviø tautos civilizacinėms negalioms aptarti (2001). Kritinė analizė pateikta ir daugelyje mano straipsniø, taip pat esė knygoje „Savasties ieðkojimas arba laikai Amerikos lietuviams“ (2004).

kalba, jos morfologija, jos tarmės. Ásiklausykime á aukštaičio ir þemaičio ðnekà. Pastarasis savo nuotai-
kà ar mintà ko ne visada iðreikð trumpiau ir kon-
ceptualiau. Lenkø tautybės ðvietėjas E. Gizevijus,
XIX a. viduryje dirbæs Tilþės apskrityje, atkreipė dē-
mesà á labai talpià ir vaizdþià tenykðeiø lietuvininkø
kalbà (ðnektà), lygindamas jà su á Maþàjà Lietuvà
atsikrausėiusiais kolonistais vokieėiais.

Trumpai tariant, sàmoningumas reiðkia **þmonio, tautos arba visuomenės dvasinà mentalinà bŭvà** kuris visada yra pakankamai amorfiðkas, kintantis, vienaip ar kitaip lemiantis socialinà veiksmà ir struktŭros funkcionalumà. Sociologinis sàmoningumo diskursas mus pirmiausia orientuoja á kolektyvines mąstymo formas, á kolektyvinà nusiteikimà ar pasirengimà – kaip bus priimtas supantis pasaulis, kaip jame bus susivokta ir susivokus – kaip bus veikiamas. Kitais þodþiais tariant, **mąstydami apie sàmoningumà ásvaizduojame bŭtent tà mąstymà, kuriame susilieja, iðsilydo individualusis mąstymas** – jis tarsi pasiduoda kolektyviniam spaudimui, kartu ágydamas jau kità, ne tik labiau suvisuomenintà, t. y. didesnà jėgà sukonce-
travusà pavidalà, bet, kita vertus, ir tam tikrà sek-
lumà ar net aiðkià deformacijà („minios sindromà“) demonstruojantà pavidalà.

SOCIALINĖS ORGANIZACIJOS DICHOTOMIÐKUMAS IR JO ESMĖ

Grąþkime prie anø, straipsnio pradþioje suformuluo-
tø, postulatø. Kà dar norėta jais pasakyti? O tai,
kad á postmodernumà pasukusiai civilizacijai tapo
ypaè akivaizdus jos socialinis kultŭrinis nelygiaver-
tiðkumas, gal teisingiau bŭtø sakyti – dichotomiðku-
mas. Ðà reiðkinà galėtume nusakyti pasitelkdami to-
kias kategorijas, kaip: istorinė atmintis, etnokultŭri-
nis paveldas ir jo tęstinumas, t. y. praktikavimas.
Tai viena dichotomijos pusė. Antroji – tai þmoniø
sàmonėje, jø veiksmuose ir tuos veiksmus organi-
zuojanėiose struktŭrose vis labiau (ir nuoþmiau) ási-
tvirtinantys racionalumo, unitarinio pragmatiðkumo
ir vartotojiðkumo pradai.

Þodþiu, esama pagrindo kalbėti apie dvi sociali-
nės organizacijos (tarp jø ir tautos) gyvybingumà pa-
laikanėias, bet nuolat tarpusavyje „nesutarianėias“,
o ðiandien tarpusavyje ypaè kibirkðėiuojanėias, kon-
fliktuojanėias sàmoningumo ir bendruomeniðkumo
atmainas: a) utilitarinè-pragmatinè ir b) istorinè-kul-
tŭrinè. Kalbėdami apie jø konfliktà, pirmiausia ási-
vaizduojame mŭsiðkàjà, t. y. lietuviðkà, realybà...

Bendruomeniðkumo sàvokos atskirai neaiðkinsi-
me, manydami, kad ji daugmaþ visø panaðiai yra
suprantama. Pereisime prie mŭsø eia panaudotø su-
durtiniø þodiniø konstrukcijø interpretacijos.

Kà vadiname utilitarinè-pragmatinè sàmoningu-
mo ir bendruomeniðkumo atmaina? Ðiai sà-

moningumo ir bendruomeniðkumo atmainai artima
bŭtø tokia konstrukcija, kaip politinis-pilietinis ūpsi-
angapavimas, labai konkreėio, daþniausiai su mate-
rialiniu vartojimu susijusio problemø sprendimas ir
tuo grindþiamas bendruomeninis þmoniø sugyveni-
mas. Kitais þodþiais tariant, tai ðiandien, dabartyje
gyvenanėio þmoniø, lojaliø valstybei ir turinėio pilie-
tybės teisės, elgsenos visuma. Ji, pasiremdama savo
iniciatyva ir ypaè valstybės mechanizmu, sprendþia
vien praktines, utilitarines problemas: ekonomines
ir teisines, komunikacines ir politinio dalyvavimo,
kultŭrines ir religines, susiprieðinimo áveikimo ir ele-
mentariausios tvarkos palaikymo. Toks bendruome-
niðkumas yra mozaikiðkas ir, pasakytume, savanau-
diðkas. Kitaip ir bŭti negali, nes viskà sprendþia emo-
cinio skrupulø ar idėjiniø vertybiø nepripaþstanti,
neátikėtinai sparėiai besiskleidþianti vartotojiðka gy-
vensena ir jos diktuojama konkurencija, t. y. kova
uþ bŭvà Individualizmas ðiuo atveju nesislėpdamas
demonstruoja savo galias. Taėiau, kita vertus, þmo-
gus, iðsilaisvindamas ið tradicinėmis vertybėmis græs-
tos bendruomenės, stipriau ir daþniau iðgyvena vie-
niðumà ir neviltà Grynàjà pragmatika grindþiamas
þmoniø sàmoningumas ir bendruomeniðkumas visa-
da primins magnetiniø laukø veikiamà ir ðokinėjan-
ėià rodyklę; jis visada dreifuos á konfliktø ir amþinø
susiprieðinimø pusæ, jeigu nebus tokià elgsenà blo-
kuojanėio ir kompensuojanėio mechanizmo.

Istorinè-kultŭrinè þmoniø, visuomenės ir valsty-
bės sàmoningumo bei bendruomeniðkumo atmaina
ir yra tasai socialinà savanaudiðkumà, utilitariðkumà
bei susiprieðinimà blokuojantis, kompensuojantis me-
chanizmas. Ði atmaina savyje kaupia valstybės teri-
torijoje gyvenanėio þmoniø individualià bei kolekty-
vinà istorinà atmintà, etnokultŭrinà paveldà, pasireið-
kiantà estetiniais, doroviniais bei religiniais ásitikini-
mais, taip pat nebylius gyvenusiojŭ, á Anapilà iðke-
liavusiojŭ ir uþ tautos laisvæ kovojusiojŭ priesakus.

Ðios atmainos dēka átvirtinamos stabilesnės, tæs-
tinės vertybės – tautinè, nacionalinè savivoka bei pa-
triotizmas ir tuo pagrindu realizuojamas sociumo na-
riø sutarimas, jø bendri veiksmi; ūptikrinama so-
cialinè tvarka. Istorinis-kultŭrinis paveldas eia vaidi-
na pagrindiniø orientyrø ir nediskutuojamø morali-
nio autoriteto vaidmenà

Þodþiu, kalbame apie þmoniø dvasinè kultŭrà,
apie praktikuojamà (ar nepraktikuojamà) jos istori-
nà tęstinumà, tuo pagrindu susiformavusius bei ug-
domus dorovinius ásitikinimus ir sàmoningumà. Bŭ-
tent ðitokios istorinès-kultŭrinės sàmoningumo ir
bendruomeniðkumo atmainos plėtojimo dēka áma-
noma þmoniø gyvenimà sudvasinti, padaryti jà paky-
lėtu virð kasdienybės, virð buitiniø materialiniø rŭ-
pesėio; ámanoma nustelbti tà nuolatinà triukðmà, ku-
rà sukelia elementariausio kasdienio reikmiø, taip pat
politiniu savanaudiðkumu paþenklintø interesø ten-

kinimas. Akcentuojame tai, kad tos atmainos dėka yra āmanoma ne tik pragmatiniø interesø ir nuolatinio āampø kreĩiamai politinei bendruomenei suteikti integralø stabilumà, bet ir, o tai ne mažiau svarbu, tautos ir jos valstybės evoliucionavimui suteikti aiðkesniu nacionaliniu (valstybiniu) identitetu alsuojantà kryptingumà.

Būtent istorinė-kultūrinė sąmoningumo ir bendruomeninio sutarimo atmaina sudaro tą prasminį kontekstà, be kurio įmonio ir tautos egzistencija tap-tø betikslė, nukreipta vien á materialinà vartojimà, á nuolatinis atsikartojanėius susipriešinimus, o ne á kultūros kūrìmà ir tęstinumà*.

Aptariant dià sąmoningumo ir bendruomeniškumo atmainà, ko gero, tikslinga būtø pasinaudoti ir tokia sąvoka, kaip aparentacija arba „āėvinimas“**. Kalbame apie istorinio-etnokultūrinio paveldo praktikavimà ar ātraukimà á vieðjà visuomenės gyvenimà. Suprantama – ir jo sumanø modernizavimà***.

Tà progà ne mažiau tikslinga mąstyti ir apie sinergetinà efektà, kuris atsiranda dėl praktinio, utilitarinio veiksmo sąlyėio su idealizuota ir vienaip ar kitaip materializuotais pavidalais āprasminta istorija bei kultūra; dėl sąlyėio su įmogaus prigimtimi, jo pasàmonėje glūdinėiais, istorine ir kultūrine atmintimi alsuojanėiais archetipais. Neabejodami galime teigti, kad tauta (kuri pasireiðkia būtent per istorinè-kultūrinè atmintà ir sąmoningumà) sudaro vienà pamatinio (o neretai – ir pagrindinio) įmogaus dvasinio gyvenimo ir sugyvenimo su kitais atramø. Ir kad tauta egzistuoja tol, kol egzistuoja istorinè-kultūrinè atmintà praktikuojantys įmonės.

Mūsø ėia dèstomas socialinės organizacijos dichotomiškumas ar dualumo reiðkinys, manau, bus lengviau suvoktas, jeigu pateiksime nors tokà palyginimà...

Tradicinė, tradicinė kultūrà tāsianti ėeima pirmiausia yra moters ir vyro sąjunga, jø vienas kito neuþgøpiantys, bet organiðkai papildantys vaidmenys. Vaidmenys, kurie stiprina ne tik jø paėio ir ne tik jø vaikø gyvybingumà. Stabili ėeima, kuri remiasi stabilia moters ir vyro sąjunga, yra ta visuomenės, tautos lāstelė, kurioje vyksta intensyvus kultūrinis gyve-

* Politikø bei teisininkø leksikone gana populiarius yra posakis: valstybė kuria įmonės... Logiðkai mąstant tai aiðkus dabartiniø ėalies gyventojø pervertinimas. Valstybė nuolat kuria visas tautos istorinis-kultūrinis paveldas. Tik jis, kitaip negu gyvøjø įmonio, yra nebylus, nesireklamuojantis, latentiškas...

** Aparentacijos („āėvinimo“, nuo lot. sąvokos *parens*, reiðkianėios tėvà) sąvokà berods pirmas yra pavartojęs įmus anglø istorikas A. Toynbee.

*** Tipiðku, modernizuotu istorinio-kultūrinio paveldo „āėvinimo“ pavyzdþiu galėtume nurodyti airiø ansamblà „Lord of the dance“ (Lietuvoje koncertavusà 2003 m. rudenà). Ėia viskas buvo greta: ir senosios keltø melodijos, ir dainavimo, ir ypàè sumoderninto airiø ėokio maniera.

nimas ir kurioje gimsta bei plėtojasi gana plati, betarpiðkumu alsuojanėio įmogiðkøjø santykiø gama. Ėia praktikuojami nuo amþio susiformavè visuotinės kultūros, taip pat tautos istorinės atminties elementai. Ėeima, kaip lāstelė, ne tik „kapkà“ duoda jà supantiems įmonėms, bet ir paima ið tø tiesioginiø santykiø pynės. Viskas ėia: ir atmintis, ir jausmai, ir ta grynoji buitis, kasdienė pragmatika yra sinkretiðko pavidalo, t. y. organiðkai suaugè. Taėiau ið praktikos gerai įinome: kuo gilesnės ėeimoje yra dvasinio, o ne vien pragmatinio gyvenimo tradicijos, kuo ji labiau suaugusi su tėvø ir protėviø atmintimi, su savo krautu, tuo ji būna stipresnė, o jos socialinis vaidmuo ir auklėjant vaikus, ir aplinkiniams įmonėms reikømingesnis.

Taip arba panašiai yra ir su tauta, teisingiau – su ėia aptariamomis jos sąmoningumo ir bendruomeniškumo atmainomis, su jø santykiu ir to santykio pagrindu susiformuojanėia ir á pasaulà sklindanėia kultūra.

Istorinė-kultūrinė atmaina – tai ta amþinoji upė, kuri savo vandenis neða ið praeities á ateità ir tautos, visuomenės bei valstybės gyvenimui suteikia būtìnà stabilumà. Utilitarinė-pragmatinė atmaina – tai dabartis, orientuota á ateità. Atimkime praeità, giluminės srovės ir „dabartis“ ims blaðkytis, skaidytis, atvirai demonstruoti savo terðalus ir susiprieðinanėius, tarpusavyje konfliktuojanėius segmentus. Iðsekus, dingus giluminėms srovėms, nebeliks įenklios dalies tos jungiamosios medþiagos (substancijos), kurios dėka āreminami, sunorminami kasdieniai buitiniai įmonio rūpesėiai, politiniai nesutarimai, savanaudiðki iðsiðkimai bei socialiniai susiprieðinimai. Toms srovėms iðsekus, iðseklėjus, iðsenka, iðseklėja ir tautos pasionariðkumas...

DICHOTOMIŠKUMO SLINKTIS: PRARASTAS PUSIAUSVYRUMAS

Remdamasis ėtai tokiu socialinės politinės organizacijos**** dichotomiškumo nustatymo metodu ir jo taikymu lietuviðkosios tikrovės sociologiniam vertinimui, manau, jog esama pakankamo pagrindo tvirtinti: privalomas ***pusiausvyrumas tarp istorinės-kultūrinės bei utilitarinės-pragmatinės sąmoningumo bei bendruomeniškumo atmainos, kuris uþtikrintø lietuviø tautos tęstinumà, taip pat jos valstybės stabilumà eurointegracijos ir globalizacijos sąlygomis, yra paþeistas***. Ir paþeistas ne tik valstybės politikoje, linkstanėioje nepastebėti ar kitaip sumenkinti lietuviø istorinè-kultūrinà paveldà ir jo praktikavimà. Pusiausvyrumas paþeistas ir ne tik „didþiojoje“ įniasklaidoje, sutelkusiai dėmesà iðimtinai á utilitariðkumà, á bėgamuosius,

**** Ėiuo atveju socialinė politinė organizacija suprantama kaip tautos ir jos valstybės saviorganizavimosi būdas.

sensacijomis „kvepiančius“ ávykius. Tas pusiausvyrumas yra pažeistas ir paėios þmonio, ypaė jaunosios kartos savivokoje, vertybinėse orientacijose, kuriose akivaizdþiai ima vyrauti tik vartotojiškos, materialistinės (ir net juslinės) nuostatos.

Nebus perdėta pasakius, jog áiuo atveju susiduriame dar ir su reiðkiniu, á kurá daugelis valstybės teorijø atkreipia dėmesá ir kurá P. Dunleavy ir B. O’Leary yra apibendrinę kaip „beveidės valstybės“ modelá. Tam modeliui būdinga tai, kad valstybė tampa pasyviu mechanizmu, kurá kontroliuoja jėgos, veikiančios už formaliosios, oficialiosios politikos, ir kad reali valdþia ėia priklauso tik tam tikroms ypatingomis galiomis disponuojančioms socialinėms grupėms [2: 377].

Istorinės-kultūrinės sąmoningumo ir bendruomeniškumo atmainos nuvertėjimas (ir nuvertinimas!) laikytinas kaip mūsų, t. y. lietuviø tautos, pamatinė negalia, kaip jos „išsivaikðėiojimą“ maitinantis ðaltinis. Ir kad tokiu socialiniu „išsibarstymu“ ji užkreėia ir kitas Lietuvoje gyvenančias tautines bei etnines mažumas, taip pat ir gausėjančius imigrantus. Na, o išvykstantieji á užsienio ðalis mūsų emigrantai – laikinam ar nuolatiniam gyvenimui? Jie palieka savo Tėvynę neturėdami to dvasinės kultūros bagaþo, kuris leistø jiems išvengti marginalø, t. y. kultūros pakraðėiuose atsidiurusijø likimo ir pagausinanėio vien á pragmatiká, á utilitarizmá orientuotø þmoniø būrius.

Negalia ar netektis, apie kuriá ėia kalbame, eina toli graþu ne tik iš sovietiniø, bet ir gerokai anksčiau istoriniø laikø. Keliø ðimtø metø laikotarpis, užpildytas Þeėpospolita ir carine Rusija, o savo esme polonizavimu ir rusifikavimu, lietuviø tautos (iš esmės likusios valstietiška) mentalitete paliko modernumo prasme þiojėjanėia nevisavertę erdvę. Istorinė atmintis ir kultūrinis paveldas buvo priimtas pagal valstietiško suvokimo, pagal tautinės savignyos normas, t. y. labiau mitologizuotas, labiau atplėðtas nuo europinio modernizacijos proceso ir ypaė nuo valstybinės praktikos (kurios visavertiškumo tada negalėjo ir būti, išskyrus trumpá tarpukará).

Suprantama, kad pusðimtà metø trukęs bolðevikinis-sovietinis laikotarpis dar ėia pat, mumyse. Suprantama, kad jis paliko þenklausią paveldá: valstybėje labai aiðkiai atsikartojanėia (būtent sovietinei praktikai būdingá) tradiciją – vos ne visá dėmesá skirti politinei-pilietinei arba utilitarinei, vien pragmatiðkajai sąmoningumo ir bendruomeniškumo atmainai. Tuo tarpu istorinei-kultūrinei, kaip ir anksėiau, paliekamas labiau muziejiná paveldá primenantis vaidmuo. Kitais þodþiais tariant, pastaroji bendruomeniškumo atmaina eliminuojama iš bent kiek aktyvesnio dalyvavimo valstybės kūrime, kuris reikalauja ne tik nuolatinio, atsinaujinanėio pastangø. Tos pastangos privalo turėti gilumines, jas paėias vieni-

janėias paskatas, vertybiná pamatá. Kitais þodþiais tariant, privalo pasiþymėti kitokia tame procese dalyvujanėio þmonio ir institucijø sąmoningumo kokybe. Kai kalbame apie þmonio dalyvavimą, ásivaizduojame būtent tuos jø pilietinės raidškos, pilietinio bendradarbiavimo formas bei būdus, kuriø pamatá sudaro ne vien pragmatiniai, utilitariniai interesai ir jø sprendimai, bet ir tėstinė tauta, jos likimas, jos valstybinis susitelkimas, kartu – ir jos ánaðas, jos sociokultūrinis vaidmuo Europos tautø bendrijoje.

Lietuviø socialinėje politinėje organizacijoje susiklosčius ne itin palankiai situacijai, t. y. vos ne absoliučiai vyraujant pragmatikai, taip pat þmonio, ypaė jaunosios kartos pilietinio ugdymo sistemai vis labiau atsiribojant nuo istorinio-kultūrinio paveldo, ne tik valstybės, bet ir visuomenės konstrukcija darosi aiþėjanti, perpuėiama piktø skersvėjø, t. y. neatspari globalizacijá lydiniam negatyvui jau vien dėl to, kad toji konstrukcija netenka þmones, atskirus socialinius segmentus á krūvą jungianėio skiedinio, kurá metaforiðkai galėtume ávardyti kaip protėviø priesakus, arba kaip tautos dvasiá...

Būtent iš to protėviø priesakø stygiaus, arba jo deformuoto suvokimo galime išvesti lietuviams būdingá ðiandieniná irzlumą, optimizmo stoká, tuðėia-eiges aimanas, kasdienybę tapusá politiniø ambicijø bei susipriedinimo demonstravimą, tautinio orumo ir bendruomeninio sutarimo praradimą. Visa tai sklaidosi po socialinę erdvę, rodo chimeriðkas savo ataugas. Tauta, prarandantá savo atmintá, savo tapatybę negali tikėtis ateities. Ji anksėiau ar vėliau, bet bus išstumta iš tapatybės prasme visavertėio tautø tarpo.

Tokio socialinio kultūrinio prieðtaravimo, tokio fundamentalaus nuolatinio, savo raidškos kontūrus keičianėio konflikto, kurá išryðkina nelygiavertis anksėiau apibūdintø sąmoningumo ir bendruomeniškumo atmainø santykis, neiðgyvena ne tik „bendroje stovykloje“ buvę ėekai, vengrai ar artimiausi mūsų kaimynai lenkai... Tokio socialinės politinės organizacijos prieðtaravimo neiðgyvena ir rusai, iðkentę septyniadesimt metø trukusá savo paėio pagimdytà bolðevikiná terorá ir sovietinės ideologijos spaudimą. Rusai atgimusiøje, á demokratiná keliá sukanėioje valstybėje plaėiau eksploatuoja ne tik istorinę atmintá, ne tik išsaugotus aristokratinės kultūros bei etnokultūrinio paveldo elementus. Rusams, kaip ir anksityvesniais (t. y. carø) laikais, savo valstybingumo ir nacionalinio sąmoningumo ávirtinimui neblogai sekasi átraukti ir staėiatikiø baþnyėia, sudaranėia ypatingá, išskirtiná ðios tautos istorinio-kultūrinio paveldo dalá. Pastaroji niekada nestokojo rusiðkumo dvasios. Ji aktyviausiu būdu prisidėdavo prie rusø nacijos susiformavimo ir ávirtinimo didþiulės imperijos pavidalu. Taip ji elgiasi ir ðiandien.

Þvelgdami ðtai iš tokiø lietuviðkosios realybės sociologinio konstravimo ir jos analizės pozicijø, taip

pat turime pagrindà tvirtinti: *lietuvø tautos tautinumas, jos egzistencijos prasmingumas* (tiek Europos Sąjungos, tiek pasaulio kontekste), *taip pat jos visavalybiškas* (ir visaeuropiškas) *integralumas tiesiogiai priklausys nuo to, kokių laipsnių valstybėje bus gerbiama istorinė-kultūrinė atmintis ir tuo pagrindu ugdomas valstybės piliečių, taip pat institucijų nacionalinis sąmoningumas*. Be pastarojo komponento yra sunkiai šivaizduojamas ne tik nuolat kylanti susipriešinimo: ekonominio, politinio, socialinio kultūrinio ir tik psichologinio „blokavimas“, tarp jų „moderno konflikto“, gimstantio tarp didžiųjų kapitalizmo ir didžiųjų demokratijos jėgų, blokavimas (R. Dahrendorfo formuluotė). Ir ne tik migracinių srautų, ypač neigiamai veikiančių (ir juolab veiksiančių) visà lietuviø socialinà politinà organizacijà mašinimas. Nuo ðio prieštaravimo sprendimo labai priklausys lietuviø, kaip tautos, taip pat Lietuvos, kaip valstybės, vieta ir ánašas á dabar jau bendraisiais tapusius namus – Europos Sąjungà.

Gauta 2004 11 03

Literatūra

1. Brubaker R. Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje. Vilnius: Pradai, ALK, 1998.
2. Dunleavy P., O'Leary B. Valstybės teorijos. Liberaliosios demokratijos politika. Vilnius: Eugrimas, 1999.
3. Europa ir mes. Vilnius: Gervelė, 2001.
4. Giddens A. The Constitution of Society. Cambridge: Polity Press, 1995.
5. Hunter J. D. Culture Wars: The Struggle To Define America. New York: Basic Books, 1991.
6. Ingehart R. Culture Shift in advanced industrial Society. Princeton: University Press, 1991.
7. Smith D. A. Nacionalizmas XX amþiuje. Vilnius: Pradai, ALK, 1994.
8. Tejaras de Šardenas P. Ðmogaus fenomenas. Vilnius: Mintis, 1995.

Romualdas Grigas

LITHUANIAN HISTORICAL-ETHNOCULTURAL AND UTILITARIAN-PRAGMATICAL CONSCIOUSNESS: CONSISTENCY OR ANTAGONISM

Summary

The author stresses the dichotomy that appears in the Lithuanian social and political organization. He analyzes the antagonism between historical-cultural and pragmatic consciousness and a communal version. The author gives a sociological interpretation of these versions. He outspreads the perception of antagonism between these versions, stresses its actuality and the damaged domination of the utilitarian-pragmatic version. At the same time the author shows the circumstances that made them to appear. Exclusive attention is paid to convergence of historical-cultural and pragmatic consciousness connected not only with the Lithuanian nation continuity but with its role in the European Union, with its ability to resist the negative side of globalization.

Key words: versions of historical-cultural, communal and utilitarian-pragmatic consciousness; social political organization, globalization, European Union, Lithuanian nation